

VIRTUS

24 | 2017

Maarten Prins

Handel in heerlijkheden

Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795

31

De zestiende eeuw en vooral het begin van de zeventiende eeuw zien weer een nieuwe soort adel opkomen, één van rijk geworden kooplieden. Niet tevreden met hun rijkdommen, kijken deze met jaloerse blikken naar de leefwijze van de nog resterende adel. Het behoren tot de adel wordt een fel begeerd statussymbool. Geld speelt hierbij geen rol; zij gaan erop uit om de kastelen te kopen, die de verarmende oude adel thans weer tegen een goede prijs van de hand kan doen. Heerlijkheden zijn bijzonder in trek.¹

In 1979 omschreef de Rijksarchivaris van Noord-Holland, Mr. Johan Willem Groesbeek, in *Heemstede in de historie* het verwerven van kastelen en heerlijke titels door de financiële elite van de Republiek. Dit citaat raakt een aantal interessante aspecten met betrekking tot Hollandse heerlijkheden: de handel in heerlijke rechten, de motieven van de kopers van heerlijkheden en de veranderingen in de samenstelling van de groep heren. Al in de vroegmoderne tijd werd met afkeuring gesproken over regenten en burgers die heerlijke titels verwierven.² Enkele jaren na het verschijnen van Groesbeeks werk heeft historisch onderzoek dit gangbare beeld van aristocratisering

- 1 J.W. Groesbeek, *Heemstede in de historie. Leven, werken, handel en koehandel in de woonplaats van Emece* (Wormerveer, 1979) 10.
- 2 C.J. de Lange van Wijngaerden, *Geschiedenis der heeren en beschrijving der stad van der Goude: meest uit oorspronkelijke stukken bij een verzameld* (2 dln.; Amsterdam-Den Haag, 1813-1817), I, 482-485; M. Prak, 'Aristocratisering', *Spiegel Historiae*, XXIII (1988) 226-232.

ring van de stedelijke elites in belangrijke mate genuanceerd.³ Maar de motieven van kopers van heerlijkheden en de economische, sociale en politieke achtergronden van de aankopen zijn tot nu toe nauwelijks onderzocht.

Gedurende de zeventiende en achttiende eeuw was het Hollandse platteland onderverdeeld in honderden heerlijkheden (het gewest Holland omvatte ongeveer de huidige provincies Noord- en Zuid-Holland en het noordwestelijk deel van Noord-Brabant).⁴ De bestuurlijke en juridische bevoegdheden binnen die heerlijkheden waren gedurende de middeleeuwen door de graaf van Holland in leen uitgegeven aan heren. De heer benoemde de schout en lagere ambtenaren als de secretaris, de gerechtsbode, de kerkmeesters en de schoolmeester. Hij genoot inkomsten uit het verpachten van rechten zoals het visrecht, het veerrecht, het windrecht en het maalrecht. Daarnaast ontving hij een aandeel uit de opgelegde boeten en de heffing van belastingen. In een lage of ambachtsheerlijkheid als Heemstede had de heer jurisdictie over zaken waar een geldboete gevorderd kon worden (tot een bepaald maximum). In hoge heerlijkheden was de heer bevoegd hogere geldboetes, lijfstraffen of zelfs de doodstraf op te leggen. Aangezien veel heren collatierechten hadden verworven, konden zij ook een stempel drukken op de aanstelling van geestelijken binnen hun heerlijkheid. Met al deze voorrechten gold het bezit van een heerlijkheid als een bron van inkomsten, macht en status. De aankoop van heerlijkheden is dan ook een belangrijke indicator voor historische processen op het gebied van staatsvorming, elitevorming en lokaal bestuur.

Heerlijkheden waren in de zestiende eeuw voor het overgrote deel in handen van edelen, maar dit veranderde sterk gedurende de zeventiende en achttiende eeuw. In een eerder artikel heb ik in grote lijnen de ontwikkelingen geschetst die plaatsvonden met betrekking tot het bezit van heerlijkheden in Holland.⁵ Het aantal heerlijkheden van de verschillende groepen heren werd door de tijd heen gevolgd, waarmee een overgang inzichtelijk werd: van de zestiende eeuw, waarin heerlijkheden overwegend in adellijke handen waren, naar de achttiende eeuw, toen de regenten waren uitgegroeid tot de grootste groep heren. Ook burgers, hoge ambtenaren, steden en de gezamenlijke inwoners van heerlijkheden verwierven een aanzienlijk aantal heerlijkheden. Deze grote verandering in de samenstelling van de groep Hollandse heren was het direct gevolg van het aankopen van heerlijkheden door nieuwe groepen heren. In dit artikel ga ik dieper in op achtergronden en motieven die van in-

3 L. Kooijmans, 'Patriciaat en aristocratisering in Holland tijdens de zeventiende en achttiende eeuw', in: J. Aalbers en M. Prak, ed., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden* (Amsterdam, 1987) 97-100.

4 Voor een indicatie van het aantal heerlijkheden per gewest: A.A. Beekman en P.J. Blok, *Geschiedkundige atlas van Nederland* (30 dln.; Den Haag, 1913-1938), II, 83 e.v. Een uitstekende introductie tot Hollandse heerlijkheden kan gevonden worden in: A. Nobel, 'Heerlijkheden in Holland. Een historiografische en historische verkenning', in: F.W. Lantink en J. Temminck, ed., *Heerlijkheden in Holland* (Hilversum, 2017) 16-52.

5 M.J. Prins, 'Heren van Holland. Het bezit van Hollandse heerlijkheden onder adel en patriciaat (1500-1795)', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, XXII (2015) 37-61.

vloed waren bij de koop van heerlijkheden. Waren er periodes waarin meer heerlijkheden verhandeld werden en hoe kunnen mogelijke verschillen verklaard worden? Hoe lang hielden eigenaars hun heerlijkheden in bezit? Waren er typerende afwijkingen in het gedrag van groepen heren, zoals edelen, regenten of burgers? Voor een antwoord op deze vragen maak ik gebruik van gegevens die ik over alle Hollandse heerlijkheden en hun eigenaars verzamelde. Van de eigenaars zijn onder meer sociale status, religieuze overtuiging, bestuurlijke functies en andere biografische gegevens vastgelegd. Van de heerlijkheden bracht ik de heerlijke rechten, waardebepalingen (zoals verkoopprijzen en taxaties), de opeenvolgende eigenaars en de wijze van verwerving in kaart. Het feit dat het gewest Holland in vergelijking tot andere gewesten zeer veel heerlijkheden telde en verschillende groepen heren met een uiteenlopende sociale achtergrond (onder wie edelen, hoge ambtenaren, regenten en kooplieden), biedt de mogelijkheid het gedrag van deze groepen te vergelijken.

33

Aantallen en verkoopbedragen

Welke tendensen zijn zichtbaar in de ontwikkeling van het aantal verkopen en de prijzen van heerlijkheden? Tussen 1600 en 1795 vond ik 587 gevallen van verhandelde heerlijkheden. Een kleine 200 maal werd een hoge heerlijkheid verhandeld, ambachtsheerlijkheden wisselden ongeveer 400 maal van eigenaar. Van 311 van de verkochte heerlijkheden is bekend welk bedrag met de verkooptransactie gemoeid was (het kwam voor dat twee of meer heerlijkheden in één transactie werden verhandeld). De verschillen tussen ambachtsheerlijkheden en hoge heerlijkheden in status en justitiële bevoegdheden, kwamen zoals verwacht tot uitdrukking in de verkoopwaarde: ambachtsheerlijkheden brachten gemiddeld 23.000 gulden op, hoge heerlijkheden 42.000 gulden.⁶

Jan de Vries en Ad van der Woude hebben aangetoond dat de opbrengsten uit de landbouw stagneerden vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw.⁷ Had deze ontwikkeling een gevolg voor de bereidheid om te investeren in heerlijkheden? Indien dit het geval was, dan zou dit tot uitdrukking moeten komen in een lager aantal transacties of een geringe opbrengst van de verkoop van heerlijkheden. Volgens Joop de Jong werden heerlijkheden in de tweede helft van de achttiende eeuw weer duurder, de prijzen zouden voortdurend zijn gestegen.⁸ Ton Kappelhof constateert hetzelfde met

6 Heerlijkheden die meerdere keren verkocht werden, wegen in deze telling dus zwaarder dan heerlijkheden die slechts eenmaal verkocht werden. Niet meegerekend zijn verkopen waarbij de koper voor een substantieel deel erfgenaam van de verkopende partij was of waarvan de koper slechts een deelbelang in de heerlijkheid verwierf. Wanneer meerdere personen in gezamenlijkheid een heerlijkheid kochten, is dit als één geval van verkoop gerekend.

7 J. de Vries en A.M. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 255-270.

8 Hij noemt hierbij twee heerlijkheden met elk twee taxaties. J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad. Gouda 1700-1780* (Gouda, 1985) 238, 308.

TABEL 1 AANTAL GEKOCHTE HOLLANDSE HEERLIJKHEDEN 1600-1795, INGEDEELD NAAR SOCIALE GROEPEN

Groep	Periode																			
	1601-1610	-1620	-1630	-1640	-1650	-1660	-1670	-1680	-1690	-1700	-1710	-1720	-1730	-1740	-1750	-1760	-1770	-1780	-1790	-1795
Huis Nassau	0	4	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0
Hollandse edelen	1	8	1	1	2	5	4	2	0	3	2	0	6	0	2	1	1	2	0	0
Buitengewestelijke edelen	1	1	1	1	0	3	0	0	3	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitenlandse edelen	1	9	4	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	0	0	0
Hoge ambtenaren	2	6	4	5	5	0	4	0	1	3	3	1	1	0	0	0	3	0	1	0
Militairen	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Hollandse regenten	5	5	9	1	5	2	6	6	10	9	9	5	43	14	2	4	3	14	5	2
Regenten uit andere gewesten	0	3	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	7	0	0	0	0	1	0	0
Lagere ambtenaren	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	3	3	2	1	2	0	0
Kooplieden	3	7	6	0	3	2	2	0	0	1	2	2	9	5	2	0	3	0	1	0
Overige burgers	0	4	2	4	2	3	0	1	3	5	2	0	8	6	4	2	2	1	4	3
Stad	3	3	0	0	0	3	5	1	5	1	1	0	10	11	1	1	1	2	0	0

34

betrekking tot de prijzen van heerlijkheden in de Meijerij van Den Bosch.⁹ Ondersteunen de samengestelde cijfers met betrekking tot de koop van Hollandse heerlijkheden deze stellingen?

Tussen 1600 en 1795 waren er twee perioden waarin veel heerlijkheden verkocht werden. De eerste golf van verkopen vond plaats in de bestandsperiode (1609-1621), toen veel Hollandse heerlijkheden van katholieke edelen werden verkocht. Tussen 1722 en 1741 vond nog meer verkoop plaats. De Staten van Holland veilden in deze jaren vrijwel al hun ambachtsheerlijkheden (103). Voor de periode 1742-1795 valt dus te verwachten dat het aantal verkooptransacties een structureel hoger niveau bereikte dan voor 1722, omdat er meer heerlijkheden in particuliere handen kwamen.

9 A.C.M. Kappelhof, 'Over romantische ruïnes en absente heren: heerlijkheden in de Meijerij van Den Bosch ten tijde van de Republiek (1648-1794); een verkenning', *Brabants Heem. Tijdschrift voor archeologie, geschiedenis en volkskunde*, XLI (1989) 113.

Toen de Staten van Holland zich tussen 1722 en 1741 van hun ambachtsheerlijkheden ontdeden, steeg het aantal beleende heerlijkheden sterk: van rond de 300 in 1710 naar 428 rond 1750. Met een groter potentieel aan heerlijkheden die verkocht konden worden, zou het aantal verkopen in de jaren daarna een structurele stijging moeten vertonen. Opvallend genoeg steeg het volume aan verkochte heerlijkheden in de vijftig jaar na 1741 niet evenredig: met 107 verhandelde heerlijkheden was dit niet opvallend hoog. Een geringe stijging in vergelijking tot 1671-1720 toen 95 heerlijkheden verhandeld werden, zeker als we bedenken dat tussen 1621 en 1670 ook 107 heerlijkheden werden verkocht.

Niet alleen het aantal verkopen, ook de gemiddelde waarde waarvoor een heerlijkheid werd verkocht, was lager in de jaren na 1680.¹⁰ Een kortstondige opleving tussen 1751 en 1760 was het gevolg van een investering van 700.000 gulden door stadhouder Willem V, die tien heerlijkheden van Frederik II van Pruisen kocht in 1754. De koning hield deze in bezit sinds de verdeling van de erfenis van Willem III.¹¹ Uit de verzamelde cijfers met betrekking tot de aankoop van heerlijkheden blijkt dus niet dat er sprake was van stijgende prijzen. Maar omdat bij verkoop en taxatie ook huizen, boerderijen, landerijen en tiendrechten waren betrokken, schommelden de bedragen sterk en zijn ze niet geschikt voor vergelijking. De heerlijkheid Almkerk bijvoorbeeld, werd in 1771 verkocht voor 55.000 gulden. Hiervan bestond 12.000 gulden uit de heerlijke rechten en tienden; daarnaast werd er 43.000 gulden verkocht aan landerijen, erven en huizen.¹² Onderzoek naar de prijzen van heerlijkheden, waarbij de verhandelde heerlijke rechten en onroerende goederen worden gescheiden, moet hierin meer duidelijkheid scheppen.¹³ In de loop van de achttiende eeuw werd voor sommige heerlijkheden inderdaad een hogere prijs betaald, maar dit kon ook het gevolg zijn van een waardevermeerdering van het verhandelde onroerend goed. De Rotterdamse katholieke koopman Jan Osy kocht de heerlijkheid Zegwaard en het huis Palenstein voor 30.000 gulden in 1750. Osy, die een vermogen bezat van meer dan 1,4 miljoen gulden, investeerde flink in Zegwaard en het ambacht werd gedeeltelijk drooggelegd. In 1790 mocht de jongste zoon van Jan de heerlijkheid en het huis Palenstein overnemen voor 50.000 gulden.¹⁴

10 De uitverkoop van ambachtsheerlijkheden door de Staten van Holland raakte wel de verhouding tussen hoge heerlijkheden en ambachtsheerlijkheden en kan dus de prijs van heerlijkheden wat gedrukt hebben.

11 Voor de erfenisstrijd tussen de koning van Pruisen en Johan Willem Friso: A. Peele, *Een uitzonderlijke erfgenaam. De verdeling van de nalatenschap van Koning-Stadhouder Willem III en een consequentie daarvan: Pruisisch heerlijk gezag in Hooge en Lage Zwaluwe, 1702-1754* (Hilversum, 2013).

12 Het Utrechts archief, Notariële akten, inventarisnummer U229a8, aktenummer 47, akte van koop en verkoop voor notaris A. Hoevenaar, 24 aug. 1771.

13 Kappelhof, 'Over romantische ruïnes', 113, noemt nog een aantal problemen bij het vergelijken van de verkoopprijzen van heerlijkheden.

14 H. Hardenberg, 'Het handelshuis Osy', *Rotterdams jaarboekje*, II (1954) 154-176; B. Westenbroek, *Het kasteel Palenstein en zijn bewoners* (Zoetermeer, 1993) 9-38.

TABEL 2 AANTALLEN EN PRIJZEN VERKOCHTE HOLLANDSE HEERLIJKHEDEN 1600-1795

periode	Aantal heerlijkheden verkocht	Aantal transacties	Aantal heerlijkheden in transacties waarvan bedrag bekend is (A)	Totaalbedrag verkocht in guldens (B)	Gemiddelde prijs heerlijkheden in guldens (B/A)
1601-1610	25	20	6	191.555	31.926
1611-1620	61	44	22	969.292	44.059
1621-1630	30	19	9	207.480	23.053
1631-1640	16	13	2	194.355	97.178
1641-1650	16	13	2	86.255	43.128
1651-1660	19	17	12	911.680	75.973
1661-1670	25	21	7	298.538	42.648
1671-1680	11	9	1	186.755	186.755
1681-1690	24	20	14	409.265	29.233
1691-1700	26	21	10	285.515	28.552
1701-1710	20	12	9	294.611	32.735
1711-1720	14	12	8	164.055	20.507
1721-1730	135	107	109	2.551.965	23.413
1731-1740	55	37	36	800.705	22.242
1741-1750	24	25	15	272.805	18.187
1751-1760	22	14	11	1.039.955	94.541
1761-1770	20	17	7	205.855	29.408
1771-1780	24	20	10	240.355	24.036
1781-1790	14	17	7	240.295	34.328
1791-1795	6	5	5	382.245	76.449
Totaal	587	463	302	9.933.536	32.893

36

De duur van het bezit van heerlijkheden

Aangezien het bezit van heerlijkheden een centrale plaats innam in de identiteit en maatschappelijke positie van adellijke geslachten, is het op voorhand te verwachten dat edelen in vergelijking tot andere groepen heren meer heerlijkheden bezaten, heerlijkheden langer in bezit hielden en hun heerlijkheden veelal verwierven door vererving, zelden door koop. Van regenten, burgers en kooplieden moet dit patroon zich in mindere mate hebben voorgedaan, mede doordat deze groepen aan het begin van de zeventiende eeuw nauwelijks heerlijkheden bezaten.

TABEL 3 BEZIT VAN HOLLANDSE HEERLIJKHEDEN, 1600-1795, INGEDEELD NAAR SOCIALE GROEP

Groep	Gemiddelde leeftijd bij verlei (A)	Gemiddelde leeftijd bij overlijden (B)	Gemiddelde aantal jaren in bezit (C)	C/(B-A)	Aantal personen	Aantal gevallen
Huis Nassau	17,02	49,22	30,23	0,94	28	200
Hollandse edelen	30,34	52,98	20,11	0,89	365	647
Edelen uit ander gewest	27,69	56,90	21,36	0,73	163	229
Buitenlandse edelen	29,02	54,25	18,38	0,73	176	305
Hoge ambtenaren	37,88	61,26	20,70	0,89	147	185
Regenten	36,92	60,95	21,32	0,89	608	769
Lage ambtenaren	34,29	60,70	22,23	0,84	58	74
Burgers	40,23	62,62	19,90	0,89	241	290
Kooplieden	38,80	58,57	15,73	0,80	74	104
Totaal / gemiddeld	32,55	57,31	21,04	0,85	2151	2930

Analyse van de verzamelde cijfers (Tabel 3 en 4) bevestigt dit beeld slechts gedeeltelijk. Edelen bezaten inderdaad meer heerlijkheden per persoon (1,4 tot 1,8 per persoon als we de Nassau's niet meerekenen) en verwierven heerlijkheden vaker door erf (in 84 tot 88 procent van de gevallen). Bij hoge ambtenaren en regenten was dit percentage lager (resp. 69 en 71 procent). Kooplieden, andere burgers en lagere ambtenaren verwierven heerlijkheden het minst vaak door erf (45 tot 58 procent). De percentages voor koop waren voor deze groepen uiteraard weer hoger. Kooplieden hielden heerlijkheden het kortst in bezit (15,7 jaar), overige burgers scoorden met 19,9 jaar hoger. Buitenlandse edelen behielden heerlijkheden gemiddeld 'slechts' 18,4 jaar. De gemiddelden voor ambtenaren, regenten Hollandse edelen en edelen uit andere gewesten ontliepen elkaar weinig met aantallen tussen de 20 en 23 jaar.

Het relatief lage aantal jaren dat een burger een heerlijkheid in bezit had, kan geheel verklaard worden doordat zij gemiddeld een hogere leeftijd hadden bij het verkrijgen van een heerlijkheid (40 jaar). De koper van een heerlijkheid was meestal een volwassen persoon, terwijl een erfgenaam zeer jong kon zijn. Als we de verhouding tussen het aantal jaren dat een heerlijkheid in bezit was enerzijds vergelijken met het verschil tussen de leeftijd van de heer bij overlijden en de leeftijd bij verkrijgen van de heerlijkheid anderzijds (in tabel 3: $C/(B-A)$), dan zien we dat de verschillen tussen de

TABEL 4 WIJZE VAN VERWERFING VAN HOLLANDSE HEERLIJKHEDEN 1600-1795, INGEDEELD NAAR SOCIALE GROEPEN

Groep	Erf	Koop	Overig	Aantal heerlijk heden per persoon	Aantal personen	Aantal gevallen
Huis Nassau	90,00	8,50	1,50	7,14	28	200
Hollandse edelen	86,55	7,88	5,57	1,77	365	647
Edelen uit ander gewest	84,72	5,68	9,60	1,40	163	229
Buitenlandse edelen	88,20	8,52	3,28	1,73	176	305
Hoge ambtenaren	68,65	24,32	7,03	1,26	147	185
Regenten	71,26	21,85	6,89	1,26	608	769
Lage ambtenaren	51,35	40,54	8,11	1,28	58	74
Burgers	57,59	23,45	18,97	1,20	241	290
Kooplieden	45,19	47,12	7,69	1,40	74	104
Totaal / gemiddeld	75,43	17,30	7,27	1,36	2151	2930

38

groepen juist zeer klein waren. Edelen uit andere gewesten en uit het buitenland hielden Hollandse heerlijkheden relatief kort in bezit, zelfs kooplieden scoorden hoger. Dit sluit aan bij het gedrag van niet-Hollandse edelen, die zich veelal binnen enkele generaties onttrokken van hun verafgelegen bezittingen.¹⁵

Het gemiddeld aantal jaren dat regenten, hogere ambtenaren en burgers (behalve kooplieden) in bezit waren van een heerlijkheid, was dus vergelijkbaar met het gemiddeld aantal jaren bij Hollandse edelen (21 jaar). Deze groepen hielden evenzeer vast aan hun heerlijke goederen.

Motieven om heerlijkheden te verwerven

Aangezien het bezit van heerlijkheden een belangrijk aspect is van wetenschappelijke analyses op het gebied van adelsgeschiedenis, staatsvorming, elitevorming en lokaal bestuur, is vaak gespeculeerd over motieven om heerlijkheden te verwerven.¹⁶ De belangrijkste sociale, politieke, financiële en religieuze achtergronden die het ko-

¹⁵ Prins, 'Heren van Holland', 60.

¹⁶ Noordam gaat bijvoorbeeld in op de diverse groepen bezitters van heerlijkheden en hun motieven om heerlijkheden te verwerven: 'De belangstelling voor deze adellijke trekken beperkte zich vrijwel uitsluitend tot Haagse ambtenaren en hovelingen, en tot mensen die om verschillende redenen waren uitgesloten van bestuurlijke oligarchie'; D.J. Noordam, 'De elite van Zuid-Holland', in: J. Stöver, ed., *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland* (Zutphen, 2000) 13-22.

pen van een heerlijkheid konden motiveren, worden hier verkend. De motieven van de koper worden daarbij herleid uit het optreden als heer. Aangezien over het optreden van de meeste heren weinig informatie voor handen is, kunnen die motieven vaak niet met zekerheid worden vastgesteld. Uit gevallen waarin wel gegevens beschikbaar zijn, blijkt vaak dat meerdere overwegingen van invloed waren.

Voor een aantal groepen heren zijn de motieven duidelijk. Voor edelen waren de inkomsten, macht en status die het bezit van een heerlijkheid met zich meebracht, het fundament onder het maatschappelijk vermogen. Voor Hollandse steden hield het aankopen van heerlijke rechten verband met het uitoefenen van bestuurlijke controle over het omringende platteland en het bevorderen van de eigen handel. Door het kopen van heerlijkheden waren de steden in staat plattelandsnering terug te dringen en actiever op te treden tegen criminelen. Ook het veiligstellen of beïnvloeden van handelsroutes vormde een motief.¹⁷ De steden hebben in de periode 1600-1795 dan ook geen heerlijkheden verkocht en voortdurend ambachtsheerlijkheden opgekocht, zoudra de gelegenheid dat toeliet. In de achttiende eeuw werden 30 ambachtsheerlijkheden, bijna allemaal gelegen in het Noorderkwartier en Waterland, door de Staten van Holland verkocht aan de gezamenlijke inwoners. Zij verwierven hiermee bestuurlijke zelfstandigheid en voorkwamen dat hun heerlijkheid in particuliere handen kwam. De regenten van Westzanen hadden hier in 1729 zelfs 300.000 gulden voor over.¹⁸ Het aan- en verkoopbeleid van de Staten van Holland verliep ook volgens een vast pastroon, zoals hieronder blijkt. Voor de overige groepen heren zijn de motieven voor aankoop minder eenduidig.

39

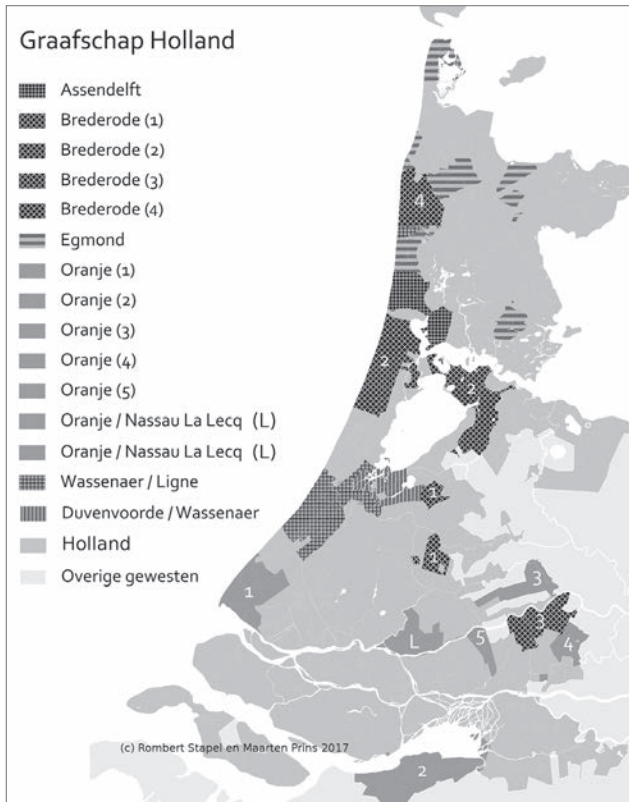
Het opkopen van hoge jurisdicties door de Staten van Holland

Heerlijkheden waren in de zestiende eeuw met enige uitzonderingen in bezit van (voornamelijk Hollandse) edelen. Via het bezit van heerlijkheden en de daaruit voortvloeiende bestuurlijke, juridische en economische rechten, domineerden ze het platteland. De meeste edelen bezaten slecht één of twee heerlijkheden, terwijl een beperkt aantal geslachten een groot aantal heerlijkheden had verworven. Deze heren waren in bezit van conglomeraten van aaneengesloten heerlijkheden. Het ging daarbij om uitgestrekte gebieden waar de ambachtsheerlijkheid en veelal ook de hoge heerlijkheid in hun handen was.

In de zestiende eeuw kende het gewest Holland ongeveer vijftien conglomeraten van aaneengesloten heerlijkheden (het aantal is afhankelijk van welke criteria

17 D. Aten, "Als het geweld comt ..." *Politiek en economie in Holland benoorden het IJ, 1500-1800* (Hilversum, 1995) 193-274; P.J.E.M. Van Dam en M. van Tielhof, *Waterstaat in stedenland. Het hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857* (Utrecht, 2006) 250-253; Nobel, 'Heerlijkheden in Holland', 29.

18 T. Salmon en J. Wagenaar, *Hedendaegsche historie, of tegenwoordige staet van alle volkeren; in opzichte hunner landsgelegenheit, personen, klederen, gebouwen, zeden, wetten, gewoontens, etc.* (39 dln.; Amsterdam, 1729-1803), VIII, 322.

Conglomeraten van heerlijkheden in het gewest Holland in de zestiende en zeventiende eeuw. De op de kaart gemarkeerde heerlijkheden vormden overigens maar een deel van alle heerlijkheden in handen van adellijke geslachten. De bezittingen van het huis Arenberg lagen verspreid en zijn niet opgenomen (*kaart, Rombert Stapel en auteur*)

worden gehanteerd). De heren van Brederode bezaten de hoge heerlijkheid Voshol, met vier ambachtsheerlijkheden. Zij waren ook in bezit van de hoge heerlijkheid Brederode met acht ambachtsheerlijkheden en aangrenzend nog Sloten en Amstelveen. In het Noorderkwartier waren zij heren van Bergen en Schoorl. Tevens bezaten zij Vianen, dat zeven ambachtsheerlijkheden omvatte en – althans in de ogen van de Brederode's – als een soeverein vorstendom moest worden beschouwd. De Van Egmonds bezaten de hoge heerlijkheid van de Egmond (in 1486 tot graafschap verheven), met drie ambachtsheerlijkheden en dicht daarbij gelegen nog de hoge heerlijkheden Bakkum, Oudkarspel, Warmenhuizen, Huisduinen, Petten, Hoogwoud en Spanbroek. De hoge heerlijkheid Assendelft, met aangrenzende ambachtsheerlijkheden Castricum en Heemskerk was in handen van het geslacht Assendelft. Met 5.354 morgen was ook dit een aanzienlijk gebied, al genoten de heren in Castricum en Heemskerk geen hoge jurisdictie.¹⁹ De burggraven Van Wassenaer en

¹⁹ Voor de volledigheid: de heren van Assendelft hadden ook het pandschap van het schoutsambt van Beverwijk in bezit.

hun erfgenamen uit het geslacht De Ligne domineerden een uitgestrekt gebied van Den Haag tot aan het Haarlemmermeer. Zij bezaten de aaneengesloten hoge heerlijkheden Wassenaer, Zuidwijk, Valkenburg en de beide Katwijken, Voorschoten en Veur en Oegstgeest, goed voor meer dan 8.254 morgen en de aangrenzende ambachtsheerlijkheden Sassenheim, Voorburg en Leiderdorp. Hun verre neven Van Duvenvoorde (tak Warmond) kwamen rond 1557 door vererving in bezit van de aangrenzende hoge heerlijkheden Warmond, Alkemade en Esselyckerwoude en Jacobswoude. En in het grensgebied tussen Holland en Utrecht domineerden de heren van Montfoort een uitgestrekt gebied Hollandse en Utrechtse heerlijkheden.

De prins van Oranje was eigenaar van het grootste aantal conglomeraten van heerlijkheden. De prins bezat vrijwel alleen aaneengeschakelde en weinig 'losse' heerlijkheden. Het grootste goederencomplex lag in het Westland en was door Maurits en Frederik Hendrik in 1588, 1612 en 1638 uitgebreid door koop van de Staten van Holland en het geslacht Arenberg. Frederik Hendrik bouwde hier zijn voornaamste paleis, Honselaarsdijk. Ten zuiden van het Hollands Diep, grenzend aan hun Brabantse heerlijkheid Breda, bezaten de Oranje's de hoge heerlijkheden Geertruidenberg, Hoge Zwaluwe, Lage Zwaluwe, Klundert en de ambachtsheerlijkheid Drimmelen. Dit uitgestrekte rechtsgebied werd in 1649 vergroot door aankoop van de hoge heerlijkheid Zevenbergen.

In de zuidelijke en oostelijke grensgebieden van Holland, met name in de Vijfheerenlanden, bevonden zich (semi-)onafhankelijke vorstendommen zoals Montfoort en de baronie van IJsselstein. Deze gebieden hadden een zekere mate van autonomie en bijbehorende titels verworven. De Oranje's waren hier in het bezit van de hoge heerlijkheid van de Lek, omvattende twee hoge heerlijkheden en zes ambachten, de baronie van Acquoy en het graafschap Leerdam. In 1622 verwierven de Friese Nassau's de baronie van Liesveld met vier onderhorige ambachtsheerlijkheden.

In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw stierven veel Hollandse adellijke geslachten uit en hun heerlijkheden werden op termijn door hun erfgenamen te koop aangeboden. De meeste van de grote conglomeraten raakten versnipperd en werden in delen verkocht. De gewestelijke overheid (de grafelijkheid en later de Staten van Holland) kocht met name de hoge jurisdicties op en veel van de ambachtsheerlijkheden werden verworven door Hollandse steden, regenten, burgers en de gezamenlijke inwoners van heerlijkheden. Uit het aankoopbeleid van de Staten van Holland komt duidelijk een streven naar voren de hoge jurisdicties te verwerven. De grafelijkheid loste in 1552 het pandschap van de hoge heerlijkheid Voshol, de hoge heerlijkheid Egmond werd in 1607 van de Van Egmonds gekocht. Met het uitsterven van de Brederodes (1679) kwam de hoge heerlijkheid Brederode aan de Staten. In 1725 kochten de Staten ook Vianen van het geslacht Von der Lippe. Na de aankoop van deze hoge heerlijkheden verkochten de Staten de onderhorige ambachtsheerlijkheden, maar zij behielden de hoge jurisdictie.

Door als leenheer aanspraak te maken op het recht van naasting, maakten de Staten ook in enkele gevallen de koop van een hoge heerlijkheid ongedaan. Dit gebeurde bij

Huisduinen (1611) en Oud-Beijerland (1619).²⁰ Door hoge heerlijkheden zoveel mogelijk op te kopen en alleen ambachtsheerlijkheden af te stoten, waren de Staten er rond 1725 in geslaagd het aantal hoge jurisdicties in particuliere handen aanzienlijk terug te dringen. In afwijking van dit beleid begunstigen de Staten in de eerste decennia na het ontstaan van de Republiek een aantal maal protestantse edelen met hoge heerlijkheden.²¹ Reinout van Brederode verkreeg in 1579 de hoge heerlijkheid Brederode, die met de dood van zijn verre familielid Hendrik van Brederode (1568) aan de grafelijkheid was vervallen.²² Ten gunste van Prins Maurits verhieven de Staten de ambachtsheerlijkheid Monster tot hoge heerlijkheid (1588).²³ Gerrit van Poelgeest zag op zijn verzoek Koudekerk tot hoge heerlijkheid verheven (1600) en vier jaar later verkreeg Jan van der Does de hoge jurisdictie over Noordwijk. In 1657 maakten de Staten als leenheer gebruik van hun recht van naasting en wezen zij Wassenaar en Zuidwijk toe aan Jacob van Wassenaer.²⁴

42 Met de versnippering van de grote complexen nam uiteraard het gemiddeld aantal heerlijkheden in bezit van een heer of vrouwe af. Rond 1650 bezat een heer of vrouwe gemiddeld 1,67 heerlijkheden, rond 1700 was dat aantal gedaald naar 1,46, om verder te dalen naar 1,33 in 1780. Voor veel dorpsgemeenschappen moet dit althans in potentie een sterkere mate van betrokkenheid van de heer bij het dorpsbestuur betekend hebben.

Beleggingsobject?

In publicaties over heerlijkheden wordt vaak naar voren gebracht dat heerlijkheden in de zeventiende en achttiende eeuw in toenemende mate in handen vielen van heren die primair uit waren op financieel voordeel. In zijn dissertatie over de heerlijkheid Cromstrijen veronderstelt Arjan Nobel bijvoorbeeld dat heren hun heerlijkheden meer en meer als beleggingsobject gingen beschouwen.²⁵ De rechtsgeleerde

20 C. Baars, 'Het bestuur van Oud-Beijerland', *Ons voorgeslacht. Maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie*, VII (1952) 81.

21 Kappelhof en Sanders vermoeden dat religieuze motieven van invloed waren bij het aankopen van heerlijkheden in Brabant door de gewestelijke overheid; Kappelhof, 'Over romantische ruïnes'; J.G.M. Sanders, *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden 1572-1795. Een institutionele handleiding* (Hilversum, 1996).

22 A.W.E. Dek, 'Genealogie der heren van Brederode', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, XIII (1959) 135.

23 Overigens verleenden de Staten ook Johan van Duvenvoorde hoge jurisdictie over Alkemade en Esselikerwoude (1599), nadat deze rechten in onbruik waren geraakt. Van Duvenvoorde was lid van de Hollandse Ridderschap, maar huwde katholiek en zijn kinderen werden niet protestants gedoopt; S. Groenveld, 'Terug naar Wassenaar. De stijging van de Duvenvoirdes 1523-1665', in: H.M. Brokken, ed., *Heren van stand. Van Wassenaar 1200-2000. Achthonderd jaar Nederlandse adelsgeschiedenis* (Zoetermeer, 2000) 94, 95, 116; P. Scherft, *Het sterfhuis van Willem van Oranje* (Leiden, 1966) 110.

24 Salmon en Wagenaar, *Hedendaegsche historie, of tegenwoordige staet*, VI, 358-366, 459, 460.

25 G. 't Hart, *Historische beschrijving der vrije en hoge heerlijkheid van Heenvliet* (Den Helder, 1949) 113; Kappelhof, 'Romantische ruïnes', 113; A. Nobel, *Besturen op het Hollandse platteland. Cromstrijen*

Leonard de Gou, heer van Hillegersberg en Tweede Kamerlid, meende zelfs dat er in de zeventiende en achttiende eeuw sprake was van een 'levendige handel in ambachtsheerlijkheden tegen hoge prijzen'.²⁶ In dit verband is het interessant om na te gaan hoe vaak afzonderlijke heerlijkheden werden verkocht en of er aanwijzingen gevonden kunnen worden voor strategisch gedrag met als doel financieel gewin. De heerlijkheid die het meest aantal keren verkocht werd, was de hoge heerlijkheid Spanbroek in West-Friesland. Met ruim 1.061 morgen (ca. 903 hectare) en 140 huizen was dit een heerlijkheid van gemiddelde grootte.²⁷ Reinout van Brederode (1567-1633) betaalde 15.534 gulden voor Spanbroek in 1599, toen Lamoraal van Egmond (gest. 1617) zich begon te ontdoen van zijn Hollandse bezittingen. In 1658 werd de Amsterdamse koopman en WIC-bewindhebber Johan van Gheel heer, nadat hij Spanbroek van Brederode's kleindochter Anna van Cats had gekocht voor 36.000 gulden. Cornelis van Gheel, de achterkleinzoon van Johan van Gheels broer, verkocht Spanbroek in 1741 voor 15.000 gulden aan Jan Mein. Na het overlijden van Mein betaalde Alexander Augustus des Villates, raadsheer in het Hof van Holland, 13.200 gulden voor de heerlijkheid (1764). Een jaar later overleed ook hij. Zijn weduwe verkocht Spanbroek voor 31.500 gulden aan de gerepatrieerde koloniaal Casparus de Jong, voormalig commandeur van Malabar (1766). Acht jaar later kocht de Hollandse edelman Willem van Wassenaer Katwijk de heerlijkheid voor zijn zoon Willem Frederik Hendrik, waarschijnlijk met het oog op diens admisie tot de Ridderschap.²⁸ De prijs was toen opgelopen tot 45.000 gulden.²⁹ Spanbroek werd daarmee tussen 1599 en 1774 zes keer verkocht.

De gang van zaken omtrent Spanbroek is bepaald niet typerend voor Hollandse heerlijkheden. De meeste heerlijkheden werden tussen 1600 en 1795 maar één of twee keer verkocht en in enkele gevallen helemaal niet (tabel 5).³⁰ Investeerders die heerlijke rechten wilden exploiteren, konden zich financiële moeilijkheden op de hals halen. Dit ondervond de Haarlemse ontvanger Gerard Schatter, nadat hij voor 11.400 gulden de hoge heerlijkheid Petten had gekocht in 1691. Schatter liet een dijk aangeleggen naar de nabijgelegen Zijpepolder met het doel land aan te winnen. Hij kwam echter in conflict met lokale zoutzieders en vissers. Voor de Hoge Raad verloor de heer

1550-1770 (Zutphen, 2012) 66-68, 163.

26 L. de Gou, 'De ambachtsheerlijkheid van Hillegersberg', *Rotterdams jaarboekje* (1963) 137.

27 Het aantal huizen en de omvang heeft betrekking op de situatie halverwege de achttiende eeuw; Salmon en Wagenaar, *Hedendaegsche historie, of tegenwoordige staet*, XVIII, 472.

28 P. Noorderloos, 'Heerlijkheden in Westfriesland', *West-Friesland's Oud en Nieuw*, XXVI (1959) 79-81.

29 Westfries Archief, Archief van de heren van Spanbroek en stede en dorpsbestuur Spanbroek 1399-1823, inv.nr. 500, Onderhandse akte waarbij Casparus de Jong verkoopt aan Willem Baron van Wassenaer, ten behoeve van zijn minderjarige zoon Willem Frederik Hendrik van Wassenaer, de heerlijkheid Spanbroek c.a.

30 Uitgesloten zijn: heerlijkheden die kortere of langere tijd in bezit waren van een stad, een instelling of de Staten van Holland (tenzij alleen beslaglegging plaatsvond). Ook uitgesloten zijn heerlijkheden die kortere of langere tijd niet bestonden in de periode 1600-1795. In dit laatste geval ging het bijvoorbeeld om heerlijkheden die afgesplitst of ingepolderd werden tussen 1600 en 1795.

TABEL 5 HET AANTAL KEER DAT HOLLANDSE HEERLIJKHEDEN WERDEN VERKOCHT TUSSEN 1600 EN 1795

Aantal keer verkocht tussen 1600 en 1795	Aantal heerlijkheden
6	1
5	12
4	6
3	23
2	61
1	80
0	51

44

een proces tegen de zoutzieders en de Alkmaarse burgemeesters namen hem in gijzeling. In 1696 werd de heerlijkheid onteigend en geveild. De Alkmaarse burgemeester Gerard van Egmond van de Nijenburg, onder meer dijkgraaf van de Hondsbossche en de Duinen tot Petten, nam de heerlijkheid over voor 15.000 gulden. Hij beëindigde spoedig het geschil door de zoutwinning te verplaatsen waarbij hij Jan van der Heyden, uitvinder van de slangenbrandspuit, aantrok voor het onderhoud van de pomp.³¹

Heerlijkheden waren niet een ideaal speculatieobject. Het aantal kooptransacties was jaarlijks zeer gering, de markt te klein. Johan Aalbers en Maarten Prak en Aalbers hebben er op gewezen dat er grote nadelen kleefden aan het gebruik van een heerlijkheid als belegging. Een heer moest zich de nodige moeite getroosten om zijn rechten te doen gelden, de inkomsten uit het bezit van heerlijke rechten waren meestal niet hoog en deze konden aan sterke fluctuaties onderhevig zijn.³² Veel heerlijkheden bleven generaties lang in bezit van de familie van de koper, zoals bij de Van Gheels. In Nederlands Hervormde kerk van Spanbroek lieten zij door niemand minder dan de bekende beeldhouwer Rombout Verhulst (1624-1698) een grafmonument plaatsen.³³ Cornelis van Gheel deed Spanbroek pas van de hand toen hij door geldnood gedwongen werd. De heerlijkheid vererfde toen al vier generaties in zijn familie.

31 D. Aten, 'De Hazedwars-en Spreeuwendijk. Twee oude zeedijkjes bij Petten en de bedijking van het Petteemer vlak, 1598-1698', *Historische Vereniging "De Zijpe"*, XVIII (2000) 7-9.

32 J. Aalbers, 'Geboorte en geld. Adel in Gelderland, Utrecht en Holland tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw', in: J. Aalbers en M. Prak, ed., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden* (Amsterdam, 1987) 65; M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1780* (s.l., 1985) 249-250.

33 H.M. van den Berg, *De monumenten van geschiedenis en kunst van Westfriesland, Tessel en Wieringen* (Den Haag, 1955) 208, 209; T.R. Mulder, 'Rombout Verhulst's monument voor Johannes van Gheel in de Nederlands Hervormde kerk van Spanbroek', *West-Frieslands Oud en Nieuw*, XXV (1958) 50.

Status als motief voor de aanschaf van heerlijkheden

Het bezit van een heerlijkheid gold dan wel als een van de voorwaarden voor toetreding tot de Hollandse Ridderschap, maar dit college werd in de zeventiende eeuw nagenoeg afgesloten voor nieuwkomers.³⁴ Slechts een enkel nieuw geslacht verkreeg admmissie en dan alleen onder druk van de stadhouder of dankzij gerelateerde leden. Leden van de families Van Aerssen, Bentinck, De Hertaing, Gronsfeld Diepenbrock, Van Hompesch, Van der Mijle, Van Reede en Van Voorst behoorden tot de *happy few* die werden toegelaten. Bij Van der Mijle en Van Aerssen ontbrak een riddermatige afstamming, de andere geslachten behoorden tot buitenlandse of buitengewestelijke adel. Het kan niet de bedoeling van een grote groep bij voorbaat kansloze regenten en burgers zijn geweest om heerlijkheden aan te schaffen teneinde in de Ridderschap opgenomen te worden.

Toch moet voor de meeste kopers van heerlijkheden het streven naar het verhogen van de status van het eigen geslacht als belangrijk motief gegolden hebben. Het hoge aantal jaren waarin heerlijkheden in bezit bleven van eigenaars wijst daar op. Daarnaast legden veel eigenaars zich erop toe om hun status als heer te etaleren. Heren bezaten kaarten en schilderijen van hun heerlijkheden, zoals de heer van Aarlanderveen, Pieter Nooms. Hij of zijn moeder liet Jan Abrahamsz van Beerstraten een schilderij maken van de kerk van Aarlanderveen.³⁵ Sommige heren lieten in de lokale kerk van hun heerlijkheid voor zichzelf en hun familieleden grafmonumenten en grafkelders aanleggen. De lijkkest van de ontvanger-generaal Cornelis van Aerssen werd in 1728 vanuit Den Haag naar Zwammerdam gebracht, waar de secretaris, de schouten en andere leden van het 'gerecht' de kist bijzetten in een dubbele grafkelder.³⁶

Van het stadhoudelijk hof is duidelijk een sterke invloed uitgegaan op de uitgifte en aanschaf van heerlijkheden. Dit blijkt uit het relatief hoge aantal verkochte heerlijkheden dat in handen kwam van protegés van de Oranjes. Meestal ging het hierbij ook om hoge heerlijkheden. De aankopen vonden met name in de eerste helft van de zeventiende eeuw plaats. In het spoor van Frederik Hendrik, die de Westlandse heerlijkheden van Karel de Ligne kocht voor 350.000 gulden (1612), volgde een gestage stroom van aankopen door personen die zich in de gunst van de Oranjes mochten verheugen. Tot deze groep behoorden hoge militairen als Daniël de Hertaing (Marquette, 1610), Charles van der Noot (Hoogwoud en Aartswoud, 1611) en Johan de Hertoghe van Orsmael (Valkenburg, 1615). Er waren ook hoge ambtenaren en regenten bij, zoals François van Aerssen van Sommelsdijk (Ooltgensplaat, 1612), Cornelis van Aerssen (Spijk, 1613; een geschenk van Philips Willem), Johan van Hesse (Piershil, 1615),

34 H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Amsterdam, 1984) 150-154.

35 H. Hardenberg, *Een nieuwe stad aan de Oude Rijn* (Alphen aan den Rijn, 1986) 34.

36 W. van Tuyl, *Het ambacht Zwammerdam: een bijdrage tot de geschiedenis van zijn vorming en zijn bestuur* (Hilversum, 1998) 190.

De kerk van Aarlanderveen (doek, Anthonie van Beerstraten, 1654-1666; coll. gemeentehuis Alphen aan den Rijn, foto auteur)

Adriaan Pauw (Heemstede, 1620), Hugo Muys van Holy (Kethel en half Spaland, 1624), Cornelis Musch (Waalsdorp, 1626, Nieuwveen (in Delfland), 1648, Carnisse, 1649) en Johan Polyander van den Kerckhoven (Heenvliet, 1627). Na het eerste stadhouderloze tijdperk zien we een tweede golf aankopen, met de buitengewestelijke edelen Adolphus Transislanus van Voorst (Jaarsveld, 1683) en Hans Willem Bentinck (Rhoon en Pendrecht, 1683), die zitting kregen in de Hollandse Ridderschap, de Oranjegezinde regenten François van Bredehoff (Oosthuizen en Etershem, 1686) en Simon Theresteyn van Halewyn (Abbenbroek, 1686) en de luitenant-generaal Mattheus

Hoeufft van Oyen (Onsenoort, 1690).³⁷ Ook na het tweede stadhouderloze tijdperk werden weer heerlijkheden gekocht door gunstelingen van de Oranjes. De Alkmaarse regent Adriaan van der Mieden kocht Opmeer (1762) en Gerrit Willem Motman, rentmeester van de prinselijke domeinen te Breda, werd heer van Oosterwijk (1791).³⁸ De genoemde heren hadden kennelijk een sterke voorkeur voor hoge heerlijkheden, want alleen Ooltgensplaat, Piershil, Kethel, half Spaland, Nieuwveen en Carnisse waren ambachtsheerlijkheden.

In lijn met zijn vorstelijke aspiraties, instigeerde Frederik Hendrik zelfs de uitgifte van hoge heerlijkheden aan zijn gunstelingen, hoewel hij daar staatsrechtelijk niet toe bevoegd was. De Staten van Holland hadden de prins het vruchtgebruik van de heerlijkheid Wassenaar toegewezen ter compensatie van geleden verliezen en hij gebruikte deze omstandigheid door in de omgeving van Den Haag nieuwe heerlijkheden af te splitsen. Ten behoeve van Cornelis Musch, griffier van de Staten-Generaal, liet hij het huis Waalsdorp aan de jurisdictie van Wassenaar onttrekken, waarmee een hoge heerlijkheid ontstond (1626). Elf jaar later beleende de prins Reynier van Persijn, stadhouder van de lenen van Wassenaar en raadsheer in het Hof van Holland, met de hoge heerlijkheden Couwenhoven en Berkhey.³⁹ In 1643 initieerde hij dat het huis Marlot en het gebied Tendenhout een hoge heerlijkheid werd onder de naam 'Marlot'. De begunstigde was de militair David van Marlot, heer van Bavoy en Offenbergh, stalmeester van prins Maurits, president van de Hoge Krijgsraad en gouverneur van Willem II. Vijf jaar later gebeurde hetzelfde met de buitenplaats Arendschorp. De prins de Ligne stond dit gebied als hoge heerlijkheid af aan Arend van Dorp, raad en hofmeester van Maurits, Frederik Hendrik en Willem II. De Staten van Holland gaven toestemming voor deze afsplitsingen, ondanks protesten van de ingezetenen van Wassenaar.⁴⁰ Aangezien het hier ging om in oppervlakte zeer kleine gebiedjes, was het verhogen van de status van de begunstigde het doel, niet het verwerven van macht.

Een motief om specifieke heerlijkheden te verwerven is waarneembaar bij de regentengeslachten De Vlaming en Van Egmond van de Nijenburg. De Amsterdamse vroedschap Dirk de Vlaming (1574-1643) was nazaat van het Gentse adellijke geslacht 'Van Oudshoorn', dat zich begin vijftiende eeuw in Amsterdam had gevestigd maar daar de

37 Vergelijk het verkrijgen van landgoederen en heerlijkheden door gunstelingen van Willem III bij: R. van der Laase, 'Amsterdam en Oranje. De politieke cultuur van kasteel en buitenplaats in Hollands Gouden Eeuw', in: Y. Kuiper en B. Olde Meierink, ed., *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek* (Hilversum, 2015) 84-95.

38 Voor de volledigheid vermeld ik nog Jacob Manmaker (Hofwegen, 1601), David van Marlot (Giessen-Nieuwkerk, 1655), Laurens Busero (Dussen-Muilkerk, 1663) en Arnold Joost van Keppel (Zevender, 1715).

39 Haags Gemeentearchief, Den Haag (HaHGA), Archief Familie Van Persijn, inv.nr. 456, Akte, waarbij Charles Logier, baljuw van de baronie van Wassenaar, aan Reynier van Persijn de hoge, middelbare en lage jurisdictie overdraagt over diens huis Couwenhove en Berkhey.

40 HaHGA, Archief van Oostduin, Arendschorp en Waalsdorp, onderdeel van het van het familiearchief van Bylandt, inv.nr. 94, kopie van de akte van verheffing d.d. 1635; C. Hoek, 'De Leenkamer van de Hof te Wassenaar, 1226-1744', *Ons Voorgeslacht*, XXXIII (1978), 601-603.

naam ‘De Vlaming’ was gaan voeren. Nadat Dirk in 1627 de ambachtsheerlijkheden Oudshoorn en Gnephoek had aangeschaft, noemde de familie zich ‘De Vlaming van Oudshoorn’ en legde ze genealogieën aan waarin de adellijke afstamming van het geslacht Van Oudshoorn werd benadrukt.⁴¹

De Van Egmonds van de Nijenburg behoorden al in de vijftiende eeuw tot de Alkmaarse stedelijke elite. De leden van dit geslacht waren aanvankelijk onder patroniem bekend, maar nadat zij in de tweede helft van de zestiende eeuw de ruïne van het slot Nienburg (bij Oudkerk) verworven had, begon de familie zich ‘Van Egmond van de Nijenburg’ te noemen.⁴² Begin achttiende eeuw volgde een indrukwekkend status-offensief. Van de Duitse keizer Joseph I verkreeg Jan van Egmond van de Nijenburg verheffing tot baron van het Heilige Roomse Rijk (1705) met toekenning van het volle wapen van Egmond, zonder schuinstreep of ander teken van bastaardij. Vervolgens verwierf de familie heerlijkheden die tot het bezit van de graven van Egmond hadden behoord. In 1712 werd de hoge heerlijkheid Petten gekocht van de Staten van Holland voor 15.000 gulden, tien jaar later kocht Gerard van Egmond van de Nijenburg voor 11.000 gulden de ruïne van het slot Egmond en voor 64.500 gulden twee ambachtsheerlijkheden, Egmond Binnen, Egmond op den Hoef en Rinnegom en Egmond aan Zee.⁴³ De familie van Oudheusden zou afstammen van de heren van Oudheusden.⁴⁴ Ze stelden zich in 1710 tevreden met de aankoop van de heerlijkheid Zevender; de heerlijkheid Oudheusden vererfde binnen de katholieke families Van Oudheusden, De Huter, Van Bueren en Van Camminga en werd gedurende de zeventiende en achttiende eeuw niet verkocht. Deze geslachten waren kennelijk in specifieke heerlijkheden geïnteresseerd, heerlijkheden die door hun beleningsgeschiedenis de eigen aanspraken op adellijke status moesten ondersteunen. Het aantal van dit soort aankopen was gering.

Bij enkele geslachten leidde de verwerving van een heerlijkheid tot de aankoop van meer (vaak aangrenzende) heerlijkheden. Het geslacht Van Leyden ontplooidde een dergelijke doelbewuste strategie, gericht op het uitbreiden van het heerlijke territorium. Een ander voorbeeld levert het geslacht Strick van Linschoten, dat in het grensgebied van Holland en Utrecht opereerde en vijftien heerlijkheden wist te verwerven. De burggraven van Montfoort van het geslacht De Rover waren er in de vijftiende eeuw in geslaagd de hoge rechtsmacht over Montfoort te verkrijgen. Maar nadat het

41 J.E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795* (2 dln.; Haarlem, 1903-1905), I, 233, 279, 280.

42 J. Belonje ‘De afkomst van het geslacht Van Egmond van de Nijenburg’, *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, IX (1955) 39-76; G.J.J. van Wimersma Greidanus, ‘Bouwt 15de eeuwse kraakactie een generatie-verdieping op het huis Van Egmond van de Nijenburg?’, *Nederlandse Leeuw*, XCIX (1982) 175-179.

43 In 1747 werden de beide heerlijkheden geschat op 100.000 gulden. P.J. Blok, F.K.H. Kossmann en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (10 dln.; Leiden, 1911-1937), II, 431; M.J. Prins, ‘Van stadregenten tot landjonkers: de Jonkheren Van Foreest 1750-1920’, *Holland. Historisch tijdschrift*, XXXIV (2002) 185.

44 F. Beelaerts van Blokland, ‘Het geslacht der Heeren van Oudheusden’, *De Nederlandsche Leeuw*, XXXI (1913) 307.

Sticht geïncorporeerd werd in de Bourgondische erflanden, loste Karel V het pandschap van de hoge heerlijkheid (1546). Het geslacht De Rover stierf in mannelijke lijn uit en in de zeventiende eeuw verkochten hun erfgenamen de heerlijkheden.⁴⁵

AANKOPEN VAN HEERLIJKHEDEN DOOR DE FAMILIE STRICK VAN LINSCHOTEN:⁴⁶

- 1625 Aankoop van landerijen in de 'hoge polder' bij het dorp Linschoten
- 1633 Aankoop van de Utrechtse ambachtsheerlijkheid Linschoten van het kapittel van Oudmunster. Leden van de familie Strick gaan zich 'Strick van Linschoten' noemen.
- 1634 Verheffing van de familie in de adelstand door koning Lodewijk XIII van Frankrijk
- 1637 De bouw van een herenhuis in Linschoten
- 1648 Johan Strick koopt de Utrechtse heerlijkheden Kromwijk, Polanen en Linschoter Haar van Ferdinand Philips van Merode.
- 1658 De heerlijkheden Linschoter Haar en Kromwijk moeten na een proces worden teruggegeven aan de familie Van Merode.
- 1680 Adriaan Strick van Linschoten procedeert vergeefs om de heerlijkheden Linschoter Haar en Kromwijk terug te verkrijgen
- 1723 Jan Hendrik Strick van Linschoten koopt de Hollandse heerlijkheden Lange Linschoten, Snelrewaard, Hekendorp en IJsselvere van de familie De Witt.
- 1756 De Utrechtse heerlijkheden Schagen en Den Engh worden gekocht
- 1764 Door het huwelijk van Adriaan Strick van Linschoten en Elisabeth Buys, vrouwe van Kattenbroek, raakt de familie in bezit van de heerlijkheid Kattenbroek.
- Ca. 1772 Andries Jan Strick van Linschoten koopt de Utrechtse ridderhofstad Loenersloot uit de failliete boedel van Hendrik Willem van Hoorn
- 1814-1831 Diverse leden worden met het predicaat Jonkheer of de titel baron ingelijfd in de Nederlandse adel.⁴⁷

De ambities van de heren van Montfoort werden nu voortgezet door het Utrechtse regentengeslacht Strick van Linschoten. De familie verzamelde tussen 1625 en 1764 een indrukwekkend geheel aan heerlijkheden tussen Montfoort en Woerden, waarmee ze het voormalige goederencomplex van het geslacht De Rover enigszins wisten te herstellen. Dit proces verliep zeer bewust, veelal werd eerst land in de heerlijkheid gekocht, waarna op een geschikt moment de heerlijkheid zelf volgde.

⁴⁷ R.T.A. Fruin en A. Le Cosquino de Bussy, *Catalogus van het Archief der Heeren van Montfoort* (Utrecht, 1920); K. Buischool, 'De heren van Linschoten. Hun bezittingen en hun rechten', in: W. Reinink, ed., *Landgoed Linschoten. Een geschiedboek* (Bussum 1994) 93-103; C. Noordam, 'Montfoort', in: B. Olde Meierink e.a., ed. *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht, 1995) 318-324.

⁴⁶ De familie Strick was ook in bezit van Bunnik, Vechten, Abstede (ten zuidoosten van Utrecht) en Kattenbroek, Achthoven en Heeswijk.

⁴⁷ *Nederland's adelsboek*, XV (1917) 370, 371.

De hierboven genoemde patricische geslachten investeerden over meerdere generaties in de uitbouw van hun macht en status als heren. Daarnaast waren er veel heren die op bescheidener schaal streefden naar het vermeerderen van hun status. Zij lieten zich opnemen in een buitenlandse ridderorde, zochten naar erkenning door een buitenlandse vorst of stelden opgeluisterde genealogieën samen. Binnen hun heerlijkheden drukten deze heren hun prestige uit door middel van de bouw van voornamelijk huizen, het doen van schenkingen, het aanbrengen van familiewapens, rouwborden en herenbanken en de aanleg van grafkelders en grafmonumenten.

Het uitoefenen van macht

50 De stedelijke elite bezat al in de zestiende eeuw een hoog percentage van het land rondom de steden.⁴⁸ Toch was het aantal heerlijkheden in bezit van regenten in de zestiende eeuw laag en steeg het aantal regenten met een heerlijke titel pas geleidelijk in de loop van de zeventiende eeuw. Regenten kochten vaker ambachtsheerlijkheden dan hoge heerlijkheden.⁴⁹ Meestal lagen deze in de nabijheid van de stad waar zij hun ambten uitoefenden.⁵⁰ Op grond van de verzamelde gegevens is het niet mogelijk om na te gaan in hoeverre het klopt wat W. van Tuyl stelt, namelijk dat heren met een drukke politieke loopbaan weinig tijd hadden voor het bestuur van een heerlijkheid.⁵¹ Of dat heren hun interesse in het lokaal bestuur geleidelijk verloren en het beheer van hun heerlijke rechten in de achttiende eeuw liever aan rentmeesters overlieten, zoals Nobel veronderstelt.⁵² Arjan van 't Riet wees in dit opzicht al op ongelijksoortige ontwikkelingen en grote verschillen in de relaties tussen heren en inwoners van diverse ambachten rondom ter Aar.⁵³ Overigens traden rentmeesters al op in de zeventiende eeuw en conflicten tussen heren en inwoners over vervallen dan wel in onbruik geraakte heerlijke rechten vonden gedurende de gehele onderzochte periode plaats. Een succesvolle politieke loopbaan sloot een activistische opstelling als heer in ieder geval niet uit. Van de regenten die een heerlijkheid kochten, valt op dat velen een indrukwekkende bestuurlijke loopbaan doorliepen op het niveau van stad, gewest of generaliteit. Een groot aantal van de heerlijkheden bezittende regenten wist op te klimmen tot burgemeester, had zitting in gewestelijke bestuurscolleges als het Hof van Holland of de Gecommitteerde Raden van Holland en veel van de heren waren politiek

48 B.J.P. van Bavel, 'Rural development, landownership and tenurial rights in Holland (14th-17th centuries)', ongepubliceerde working paper Universiteit Utrecht, 2003, 11-13.

49 Tussen 1600 en 1722 kochten regenten 25 hoge en 48 ambachtsheerlijkheden. Niet meegerekend zijn heerlijkheden die door twee of meer regenten samen verworven werden.

50 Prins, 'Heren van Holland', 54.

51 Van Tuyl, *Het ambacht Zwammerdam*, 133.

52 Nobel, *Besturen op het Hollandse platteland*, 68.

53 A. van 't Riet, 'Sij wilden gereddet sijn, maer sij wilden wel meester blijven. De ambachtsheer Cornelis van Aerssen en de redding van Ter Aar', in: M. Ebben en P. Wagenaar, ed., *De cirkel doorbroken. Met nieuwe ideeën terug naar de bronnen. Opstellen over de Republiek* (Leiden, 2006) 68.

actief op het niveau van de generaliteit, als gecommiteerde ter Staten-Generaal, of lid van de Raad van State. Aangezien het aantal gezanten en diplomaten onder de heren hoog was en ook enkele vertegenwoordigers van buitenlandse vorsten Hollandse heerlijkheden kochten, is het waarschijnlijk dat een aantal heren een heerlijkheid verwierf met als doel het ophouden van hun status bij bezoek aan buitenlandse vorstenhoven.

Onder de heren die zich intensief bezighielden met het bestuur van hun heerlijkheid, waren hoge ambtenaren en regenten zoals de raadpensionaris van Holland, Adriaan Pauw, de Leidse vroedschap en burgemeester Diderik van Leijden, de Gorkumse drossaart Martinus van Barneveld en de Rotterdamse regent Johan van der Hoeven. Pauw was heer van Heemstede en Bennebroek, Nieuwerkerk, Zuid-Schalkwijk en Vijfhuizen, Schakenbosch, Rietwijk en Rietwijkeroord, Oosterwijk en Hogersmilde.⁵⁴ In Heemstede verdedigde hij succesvol zijn jurisdictie over de Haarlemmerhout en zijn recht op zwanendrift tegenover de stad Haarlem. Nadat een storm een stuk grond met bomen had losgemaakt van zijn heerlijkheid Heemstede en dit eilandje over het Haarlemmermeer dreef, stuurde Pauw in de winter van 1627 de schout van Heemstede met twee schepenen en een landmeter over het ijs naar Aalsmeer. Daar werd het eilandje, Ruyshout, opgeëist door de heer van Heemstede.⁵⁵

51

Uit de vele bestuurlijke conflicten tussen heren onderling, tussen heren en naburige steden, tussen heren en ingezetenen en tussen ambachtsheren en baljuws, blijkt dat het succesvol uitoefenen van heerlijke rechten de nodige politieke invloed, bestuurlijke ervaring, financiële armslag en bovenal een lange adem vergde. In 1687 kocht de Berkelse predikant Simon Jodocus Kruger de ambachtsheerlijkheid Berkel en Rodenrijs. Kruger zette zich als heer in voor de bereikbaarheid van het dorp en investeerde in het onderhoud en de aanleg van delen van de Berkelse rijweg. Hij kwam echter in conflict met de eigenzinnige schout van Berkel en vervolgens ook met de secretaris van de heerlijkheid. De heer slaagde er niet in de schout te ontslaan. Nadat de wegaanleg op een financieel debacle was uitgelopen en er zelfs vechtpartijen ontstonden tijdens bijeenkomsten van de vierschaar, gaf Kruger het op. In 1706 verkocht hij de ambachtsheerlijkheid aan Mr. Johan van der Hoeven. De nieuwe heer was vroedschap, meermaals burgemeester en baljuw van Rotterdam. Hij trof naar eigen zeggen de administratie in een 'desolate en verwarde' toestand aan. Heerlijke rechten waren lange tijd verwaarloosd. Van der Hoeven wist de schout zeven jaar later te ontslaan en stelde een register op van rechten en plichten van ambacht en heer, met een nieuw reglement voor ambtsdragers. Toen hij de proceskosten voor zijn bestuurlijke conflicten op het ambacht liet overslaan, kwam de nieuwe heer opnieuw in conflict, nu met een groep ingezetenen. Pas in 1731 kwamen de partijen tot een minnelijke schikking,

54 Oosterwijk was een kasteelruïne bij Beverwijk. Hogersmilde werd in 1633 door het Landschap Drenthe tot heerlijkheid verheven ten behoeve van Pauw en zijn nakomelingen; H. Krol, C. Peper en K. de Raadt, ed., *Heemstede – Berkenrode – Bennebroek; drie heerlijkheden in Zuid-Kennemerland* (Heemstede, 1992).

55 Noord-Hollands Archief, Haarlem, Archief van de heerlijkheid Heemstede, inv.nr. 198, kaart met plaatsbepaling van het Ruyshout te Heemstede.

nadat de geschillen waren voorgelegd aan de pensionaris van Haarlem. Na jaren van strijd had Van der Hoeven het ambachtsbestuur onder controle gekregen. Hij kon nu ook tevreden constateren dat de verkoop van veen uit zijn gelijktijdig aangekochte heerlijkheid De Tempel hem 42.000 gulden had opgeleverd. Bij de Staten kreeg Van der Hoeven gedaan dat hem werd toegestaan de rechten van de afgegraven heerlijkheid te verplaatsen naar zijn hofstede Berkeloord in Overschie.⁵⁶

‘Broeïnesten van Paepschgezinden’

52

Religieuze achtergronden worden vaak genoemd als reden voor het verwerven van een heerlijkheid. Rogier constateerde al in 1945 dat katholieke heren een grote invloed uitoefenden door de bescherming van geloofsgenoten en andere religieuze minderheden en het bevorderen van de vestiging van jezuïeten.⁵⁷ Ook het behoud van het prestige van het eigen geslacht was voor heren van katholieke huize van extra groot belang. Omdat katholieke regentengeslachten werden uitgesloten van regeringsdeelname, trachtten zij hun aanzien te behouden door het kopen van heerlijkheden en het verwerven van buitenlandse diploma's van adeldom. Deze beweegredenen vinden we onder meer bij de vermogende nazaten van de Amsterdamse Claes Heijn Claesznszn en bij rijke katholieke Leidenaren.⁵⁸ Volgens Jos de Weerd en Jaap Geraerts was het uitoefenen van invloed in kerkelijke aangelegenheden tevens een probaat middel om de eigen sociaal vooraanstaande positie te profileren. Het verkrijgen van collatierechten en het beïnvloeden van predikantsbenoemingen stelden Utrechtse en Gelderse edelen in staat hun macht en prestige zichtbaar maken voor de geloofsgemeenschap.⁵⁹

Het bezit van een Hollandse heerlijkheid was niet noodzakelijk voor het uitoefenen van invloed richting de geloofsgemeenschap, ook de bewoners van een voornaam huis of buitenplaats pasten dergelijke strategieën toe. De Amsterdamse katholiek Dirk Wuytiers bewoonde het huis te Werve in de heerlijkheid Rijswijk (sinds 1688 in handen van Den Haag) waar hij beschikte over een huiskapel. Zijn moeder had een nabijgelegen boerderij aangeschaft om onderdak te bieden aan Rooms-katholieke eredienssten voor omwonenden. In 1706 sommeerde Wuytiers de nieuwe priester, ene Van der Maes, zich te onderwerpen aan de pau-

56 W. Sonneveld, *Fragmenten uit de historie van Berkel en Rodenrijs* (2 dln.; Berkel en Rodenrijs, 1977), II, 68.

57 L.J. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw* (Amsterdam, 1945).

58 H.H. Detlev en L. van Poelgeest, 'Leydenaars en hun heerlijke titels', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken*, LXXV (1983) 119-138; S.A.C. Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers tot Europese aristocraten. Hun geschiedenis en hun portretten. De Heijnen-maagschap 1400-1800* (2 dln.; Den Haag, 2008), I, 98-104; Prak, *Gezeten burgers*, 247, 248.

59 J. Geraerts, 'The catholic nobility in Utrecht and Guelders, c. 1580-1702' (dissertatie University College Londen, 2015) 206; J. de Weerd, 'Adellijke beschermers van een christelijke gemeenschap. Veluwe edelen tussen machtswerking en religieuze verandering in de zestiende eeuw', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, XXIII (2016) 54.

selijke nuntius. Van der Maes weigerde en hij werd daarin gesteund door de Staten van Holland. Er ontstond een jarenlange machtsstrijd. De heer van de Werve bleef demonstratief weg bij de diensten en een deel van het kerkvolk volgde hem. Dertig jaar later speelde het conflict nog steeds (of laaide het weer op), onder Wuytiers opvolgers op De Werve, de eveneens katholieke familie Cromhout.⁶⁰

Dat vermogende katholieken veel voor een heerlijkheid over hadden, blijkt uit de forse bedragen die zij besteedden aan de aanschaf van heerlijkheden. Dirk van der Nath, heer van 's-Gravenambacht en Boudewijnsland en Vromade, betaalde in 1614 aan Karel van Egmond maar liefst 226.000 gulden voor de hoge heerlijkheid Oud-Beijerland.⁶¹ Als leenheer maakten de Staten van Holland echter gebruik van hun recht van naasting om de hoge heerlijkheid in handen te krijgen. Pieter Nooms, heer van Aarlanderveen, kocht de hoge heerlijkheden Wassenaar en Zuidwijk voor 140.000 gulden (1656). Dit keer was het Jacob van Wassenaer die als verre verwant van de verkoper succesvol een beroep deed op de Staten van Holland om de koop ongedaan te maken.⁶² Johannes Wuytiers kocht de hoge heerlijkheid Assumburg en de ambachtsheerlijkheid Heemskerk voor 94.500 gulden (1669) en Adriaan Wittert van der Aa betaalde 95.000 gulden voor de hoge heerlijkheden Loenen Kronenburgs gerecht en het huis Kronenburg (1710).⁶³ Nog in 1787 telde Theodoor Roest van Alkemade voor de ambachtsheerlijkheden De Werken en Werkendam respectievelijk 40.000 en 50.000 gulden neer.⁶⁴ Katholieke families bleven ook relatief lang in bezit van hun heerlijkheden. Enkele van de heerlijkheden die nooit verkocht werden, vererfden binnen katholieke geslachten, zoals Zuidewijn-Capelle (Van Nuysenburg, Van Niel), Oudheusden (Van Oudheusden, De Huter, Van Camminga) en Sluipwijk (families Stuyver, den Otter, Van Ornia, Van Zell en Moens). En als heerlijkheden door katholieken verkocht werden, dan gebeurde dit veelal aan andere katholieken.

Enkele van de meest actieve heren waren katholiek, zoals Johan de Bruyn van Buytewech, heer van de hoge heerlijkheid Nieuwkoop en Noorden en Cornelis Bam, heer van de hoge heerlijkheid Vrijhoeven. Katholieke heren kwamen geregeld in conflict met de andere overheden of inwoners, met name in de zeventiende eeuw. Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw werd op veel plaatsen de katholieke godsdienstpraktijk geleidelijk gedoogd.⁶⁵ Voor de achttiende eeuw vond ik dan ook wat minder conflicten waarbij katholieke heren betrokken waren.

60 H. Hardenberg, *Twintig eeuwen Rijswijk* (Den Haag, 1975) 90, 91.

61 Baars, 'Het bestuur van Oud-Beijerland', 81.

62 Groenveld, 'Terug naar Wassenaar', 94, 95.

63 D.J. Noordam, 'Leidenaren en hun buitenverblijven in de vroegmoderne tijd', in: J. de Jonste, J. Roding en B. Thijs, ed., *Vermaak van de elite in de vroegmoderne tijd* (Hilversum, 1999) 19.

64 P. de Jong, *Heerlijkheden rond Gorinchem. Over heren, ridders en kastelen* (s.l., 2011) 418.

65 Dudok van Heel, *Amsterdamse burgers*, I, 120, 131; C. Gietman, 'Katholieke adel in een protestants gewest, 1621-1795', in: I.D. Jacobs, ed., *Adel en ridderschap in Gelderland: tien eeuwen geschiedenis* (Arnhem, 2013) 204; H. van de Mortel, *Criminaliteit, rechtspleging en straf in het Hollandse drostambt Heusden 1615-1714* (Tilburg, 2005) 159, 160.

Landschap met gezicht op Kasteel Middelgeest (*Huys Roucoop*) te Voorschoten aan de Vliet. In het midden Cornelis van der Nath, heer van 's-Gravenambacht, Molenaarsgraaf en Vromade met vrouw en zoon. Hij noemde zich heer van Roucoop naar het Huys Roucoop dat hij bezat. De katholieke familie Van der Nath verwierf in de zeventiende eeuw veel grondbezit, heerlijkheden en de rijksgraventitel (*doek, Jan van Goyen, 1642; coll. Museum De Lakenhal, Leiden*)

Conclusies

Door het uitsterven van Hollandse adellijke geslachten en het verkopen van ambachtsheerlijkheden door de Staten van Holland kwam in de zeventiende en achttiende eeuw een groot aantal heerlijkheden op de markt. Gebieden van aaneengesloten heerlijkheden, in handen van adellijke geslachten, raakten opgesplitst en kwamen geleidelijk in handen van steden, regenten en burgers. Alleen de prins van Oranje bleef in bezit van grote conglomeraten.

Hoewel de Staten van Holland uiteindelijk al hun ambachtsheerlijkheden verkochten, wisten zij gedurende de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw belangrijke hoge jurisdicties te verwerven. Wel kregen enkele protestantse edelen door de Staten hoge heerlijkheden toegewezen. De Hollandse steden hebben veel heerlijkheden opgekocht, met als doel het terugdringen van de plattelandsnering, het op kunnen treden tegen criminelen en het veiligstellen van transportverbindingen. Bij regenten en burgers werd het aankopen van heerlijkheden gemotiveerd door een breed scala aan overwegingen. Van diplomaten die *qualitate qua* titels verwierven tot katholieke burgers die met de aankoop van een heerlijkheid hun geloofsgenoten wilden beschermen

of door het uitoefenen van heerlijk gezag de vooraanstaande positie wilden handhaven die hun geslacht voor de Opstand had genoten.

Voor de meeste heren gold het verhogen van de eigen status als belangrijkste motief voor aanschaf. Hoewel het verwerven van heerlijkheden voor hen niet kon leiden tot opname in de Ridderschap, hebben veel statusgevoelige regenten en burgers heerlijkheden gekocht. Door het voeren van titels en het uitoefenen van heerlijke rechten waren zij kennelijk in staat hun aanspraken op hogere status te ondersteunen. Met name in de eerste helft van de zeventiende eeuw ging een sterke invloed uit van de prins van Oranje. Een opvallend hoog aantal kopers van (hoge) heerlijkheden was afkomstig uit de entourage van de prins en Frederik Hendrik instigeerde zelf het verheffen van hoge heerlijkheden ten gunste van zijn gunstelingen.

Als het aantal jaren dat regenten en burgers een heerlijkheid in bezit hielden vergeleken wordt met dat van edelen, dan valt op dat de verschillen gering waren. Eigenaars van heerlijkheden, edelen en niet-edelen, hielden relatief lang (twintig tot 23 jaar) hun heerlijkheid in bezit. Alleen kooplieden, edelen uit andere gewesten en leden van buitenlandse adellijke geslachten behielden hun Hollandse heerlijkheden korter. Onderzoek naar de activiteiten van heren binnen hun heerlijkheden, zoals bemoeienis met lokaal bestuur, de aanleg van landhuizen, grafmonumenten, schenkingen aan kerken, het vervaardigen van kaarten of schilderijen van heerlijkheden kan verder licht werpen op de veranderingen in de rol die heren speelden binnen hun heerlijkheden.

Hoewel het strategisch beleggen van vermogen veelvuldig als motief wordt opgevoerd voor het kopen van heerlijkheden, is deze gang van zaken niet typerend voor de meeste eigenaars van Hollandse heerlijkheden. Meer dan de helft van alle heerlijkheden werd gedurende de onderzochte periode (1600-1795) slechts een- of tweemaal verkocht. Of er ook sprake was van stijgende verkoopprijzen in de achttiende eeuw, kan op grond van de cijfers niet worden geconcludeerd. Een levendige markt voor heerlijkheden bestond in ieder geval niet. Heerlijkheden bleven vaak generaties in bezit van de familie van de kopers. Het feit dat de opbrengst fluctueerde en de markt voor heerlijkheden bijzonder klein was, maakte een heerlijkheid tot een weinig aantrekkelijk beleggingsobject.

Maarten Prins

Seigneuries for sale

Purchasing seigneuries in Holland, 1600-1795

In the 1500s, the county of Holland's judicial seigneuries (*heerlijkheden*) were mainly held by nobles. As most of Holland's noble houses had become extinct by 1800, their lordships were acquired by cities, office holders and merchants. Regents became the largest new group of owners. This article focuses on the motives of those who bought seigneuries by analyzing all known sales between 1600 and 1795. Several motives for buying seigneuries were found. Although financial reasons as speculation and (long-term) investment are often mentioned, most seigneuries were sold only once or twice between 1600 and 1795, often remaining in the buyer's family for generations. This indicates that a lively market for seigneurial rights did not exist. Looking at the length of ownership in time, differences between groups of owners were marginal. Nobles and regents held on to their seigneuries for long periods (twenty to 23 years on average). In most cases, status was the primary reason to acquire a seignery, since seigneurial titles served to strengthen dynastic aspirations. The stadtholders' court had a strong influence on the purchase of seigneuries. The Prince of Orange's political allies bought many seigneuries, mainly those with higher jurisdictions.

Drs. Maarten Prins (1973) received his Master's degree in early modern history from the University of Amsterdam in 2001. He publishes on the eighteenth- and nineteenth-century noble family Van Foreest and the owners of seigneuries in the county of Holland. He is employed as an application manager and freelance web developer.

Oranjestraat 118, 2013 VJ Haarlem, The Netherlands – maarten@maartenprins.nl / www.herenvanholland.nl

- Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9
Benoît Grenier en Wybren Versteegen
- Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31
Maarten Prins
- Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57
Lidewij Nissen
- Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75
Quinten Somsen
- Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105
Friederike Scholten
- Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129
Fred Vogelzang

24 | 2017

